

REVIEWARTIKEL

DE MODERNITEIT VAN GEORG SIMMEL

Rudi Laermans

I.

Van alle dode sociologische klassiekers is Georg Simmel (1858-1918) wellicht de minst levende. Dat heeft niet zozeer met 's mans enigszins omstreden plaats in de sociologische canon te maken. Het hangt vooral samen met het simpele feit dat Simmel na zijn dood nauwelijks navolgers vond. 'Ik weet dat ik zonder geestelijke erfgenamen zal sterven (en dat is goed zo)', aldus een notie die Simmel kort voor zijn overlijden in z'n dagboek neerschreef (1). Het was een profetische uitspraak: de sociologie kent bijvoorbeeld wel Durkheimianen en Weberianen, maar geen Simmelianen. Zelfs de schaarse sociologen die tijdens de voorbije decennia naar Simmels gedachtegoed teruggrepen, zoals Lewis Coser (in *The Functions of Social Conflict*) of Erving Goffman (onder meer in zijn klassieker *The Presentation of Self in Everyday Life*), bewandelden in de eerste plaats een eigen weg. Simmels werk lijkt kortom nog wel af en toe een enkele socioloog te kunnen inspireren, maar ook niet méér dan dat. Deze geringe invloed staat niet los van enkele meteen in het oog springende karakteristieken van Simmels denken en schriftuur.

Nog afgezien van de ondertussen problematisch geworden filosofische premissen van Simmels oeuvre wordt elke productieve academische receptie in de eerste plaats bemoeilijkt door het disparate en associatieve, impressionistische en rapsodische karakter van Simmels schrijfstijl. Die weerspiegelt in meer dan een opzicht de moderne levensstijl zoals Simmel die zelf meermaals heeft getypeerd: hoogst subjectivistisch, getekend door de neiging om zich over te geven aan de bokkesprongen van het innerlijke gemoedsleven, en daarom uiterst beweeglijk. Vandaar de telkens weerkerende karakterisering van Simmel als een fascinerend maar weinig systematisch betogend

essayist. Dat klopt in zoverre dat zelfs Simmels meer tractaat-achtige, tevens hoogst omvangrijke hoofdwerken, zoals *Philosophie des Geldes* (1900) en *Soziologie* (1908), erg hybride aandoen. Over het eerstgenoemde boek maakte R.F. Beerling, die we hier graag aanhalen omdat hij bijzonder veel voor de introductie van Simmels gedachtegoed in het Nederlands taalgebied heeft gedaan, dan ook ooit terecht de volgende opmerking: 'De *Philosophie des Geldes* is...een eigenaardig mengsel van sociologische, historische, psychologische en filosofische beschrijvingen en denkbeelden in een rijk geschakeerde combinatie, die als een onvervreemdbaar produkt van zijn talent kan worden beschouwd. (...) Speculatieve uitweidingen, analytische uiteenraffelingen en historische illustraties worden voortdurend onderbroken door geniale inzichten en paradoxale invallen' (2).

De niet meteen erg academisch ingestelde Simmel was inderdaad een 'allesdenker'. Hij schreef over de meest uiteenlopende thema's en bekende zich niet direct tot een welbepaalde discipline. We stuiten zoal direct op een tweede factor ter verklaring van de gebrekkige doorwerking van zijn inzichten binnen de sociologie: Simmel was een in alle betekenissen van het woord ongedisciplineerd denker. Voor zover zijn oeuvre überhaupt posthuum werd gereciperd, gebeurde dat dan ook op een hoogst selectieve, meer dan eens zelfs ronduit vertekende wijze. Zo stond Simmels sociologisch gedachtegoed binnen de Amerikaanse sociale wetenschappen decennialang geboekstaafd onder de noemer 'formele sociologie', een sloganske vlag die de veelkleurige lading hoegenaamd niet dekt. In feite promoveerde deze partiële receptie enkele meer algemene beschouwingen van Simmel over het materiële en formele object van de sociologie ten onrechte tot het fundament van diens hele oeuvre (3).

Nu is het tij ondertussen wel enigszins gekeerd. Tijdens de jaren tachtig werd Simmel allerwegen herontdekt als een nog steeds inspirerend cultuurtheoreticus. Er verschenen meerdere studies en opstellenbundels over zijn werk; tevens werden de voornaamste primaire teksten opnieuw uitgegeven, ook in Engelse en Franse vertalingen (4). Het voorlopige eindpunt van deze bescheiden Simmel-renaissance was het opstarten van een kritische editie van 's mans verzameld werk, begroot op 24 volumes en op dit ogenblik nog lang niet voltooid. Daarmee is ook meteen gezegd dat de huidige Simmel-receptie vooral in het teken van exegese en commentaar staat. Ook is er thans nauwelijks iemand die zich als een heuse Simmeliaan profileert. Alvast in dit opzicht blijft Simmels eigen opmerking over het uitblijven van 'geestelijke erfgenamen' zonder meer geldig.

Het mag alles bij elkaar genomen verwonderlijk heten dat de inhoudelijke rijkdom van Simmels oeuvre zo weinig verder wordt geëxploreerd. Er zijn immers meerdere voor de hand liggende dwarsverbindingen mogelijk met thema's die het actuele (cultuur)sociologische denken preoccuperen. Dat betoont bijvoorbeeld een sterke interesse voor de rol van mode en consumptie en, daarmee samenhangend, voor de mogelijke doorbraak van een nieuwe, overwegend esthetische ervaringswijze in onze cultuur. We denken in dit verband bijvoorbeeld aan de geschriften van onder meer J. Baudrillard, G. Vattimo, D. Harvey en S. Lash (5). Met uitzondering van de Franse socioloog M. Maffesoli grijpt echter geen van deze of andere theoretici in de analyse van de hedendaagse consumptie- en mediacultuur nadrukkelijk naar Simmels werk terug (6). Nochtans bevat dat ook meerdere aanzetten voor een diepgaande analyse van bij

uitstek hedendaagse fenomenen als cynisme, rusteloosheid, en het gedurig najagen van 'kicks' of 'belevingen' (7). Simmel geeft met andere woorden nog steeds te denken aan iedereen die de hedendaagse cultuur wil doordenken, vooral ook vanuit een cultuursociologisch standpunt.

II.

De tijdens de jaren tachtig op gang gekomen, ondertussen overigens alweer enigszins slabakkende cultuursociologische Simmel-receptie stond niet los van het - eveneens lichtjes gedemodeerde - debat over de plausibiliteit van de overgang van een moderne naar een postmoderne samenleving. Deze discussie noopte per definitie tot het scherper definiëren van de omtrekken van de moderniteit. Tezamen met het werk van Walter Benjamin, dat eveneens op een hernieuwde belangstelling mocht rekenen, leek Simmels oeuvre de gezochte bouwstenen aan te leveren voor zo'n nadere profilering van de contouren van de moderne cultuur (8). Het is dan ook geen toeval dat David Frisby, die een onmiskenbare voorttrekkersrol in de herontdekking van Simmels werk binnen het Angelsaksisch taalgebied speelde, de inzichten van zowel Simmel als Benjamin centraal stelde in zijn invloedrijke, in 1986 verschenen studie *Fragments of Modernity* (waarin Siegfried Krackauer, een pas echt miskende sociaal-wetenschappelijke klassieker, de spreekwoordelijke positie van sociologische buitenstaander bekleedt) (9).

De titel van Frisby's boek kan erg treffend heten. Want zowel Benjamin als Simmel waren ervan overtuigd dat de moderne cultuur effectief door verbrokkeling werd gekenmerkt en ze er daarom ook uitsluitend fragmenten van konden uit- en belichten. Vooral Benjamin nam deze gedachte hoogst letterlijk. Zijn magnum opus, het onafgewerkte *Passagen-Werk*, waaraan hij vanaf 1926 tot aan zijn vroegtijdige dood in 1940 had gewerkt en dat pas in 1983 door toedoen van Rolf Tiedemann alsnog in *statu nascendi* verscheen, bestaat voor het overgrote deel uit... citaten (10). In Simmels geschriften krijgt de stelling dat moderniteit synoniem is met fragmentatie een heel andere invulling. Simmel citeert of verwijst haast nooit; zo is in het meer dan zevenhonderd pagina's dikke *Philosophie des Geldes* geen enkele voetnoot te vinden (wat natuurlijk alweer weinig bevorderlijk was - en is - voor de academische receptie van dit boek). Fragmentarisch denken is in Simmels werk voor alles identiek met een consequent perspectivisme, een gedurig wisselen van mogelijke invalshoeken. Ook daarom kon Simmel zich nooit tot één enkele discipline of benadering bekennen: een modern mens verandert gedurig van standpunt, vooral als het over zijn omgeving gaat, dus over de moderniteit zelf.

De retourrichting Simmel of Benjamin resulteerde binnen de context van het debat over moderniteit en postmoderniteit in een nimmer uitgeklaarde paradox. Want wat blijkt? Dat zowel Benjamins als Simmels diagnoses van de moderniteit inderdaad nauw aansluiten bij de uiteenlopende karakterisering van ons heden in termen van postmoderniteit of 'postmodernisering' (11). Juist de notie van culturele fragmentatie

is in dit verband hoogst illustratief. In navolging van Jean-François Lyotards *La condition postmoderne* (1979) betoogde menigeen tijdens de jaren tachtig dat in de postmoderniteit overkoepelende meta-verhalen of *grand récits* niet langer voor zoiets als een collectief bewustzijn (Durkheim, uiteraard) zorgen (12). Pluralisme en, daarmee samenhangend, vaak onverzoenbare verschillen of, modieuzer geformuleerd, 'differenties' tusen verhalen, identiteiten, enz. zouden onze postmoderne cultuur kenmerken. Krek dezelfde karakteristiek ontwaarden echter een Benjamin of Simmel in de cultuur van hun tijd, dus in de moderniteit. Niklas Luhmann lijkt het dan ook bij het rechte eind te hebben als hij in *Beobachtungen der Moderne* betoogt dat het onderscheid modern/postmodern in de eerste plaats een semantische distinctie is, die voor het overige weinig sociologische of theoretisch-analytische bruikbaarheid bezit (13).

Deze vaststellingen zetten uiteraard opnieuw de actuele relevantie van Simmels werk voor de cultuursociologie in de verf. Het valt daarom ten zeerste toe te juichen dat de al genoemde Frisby tezamen met Mike Featherstone, uitgever van het toonaangevende tijdschrift *Theory, Culture & Society*, recent de bundel *Simmel on Culture. Selected Writings* bezorgde. Deze verzameling bevat deels al beschikbare maar over meerdere tijdschriften en boeken verspreide vertalingen, deels tot nog toe in het Engels onvertaalde opstellen van Simmel. Frisby's inleiding verbindt de weerhouden geschriften op een tegelijk erudiete en heldere manier met de hoofdlijnen van Simmels oeuvre *in toto*. De incidentele lezer(es) zal echter ongetwijfeld nood blijven hebben aan een meer algemeen overzicht, zoals Frisby's eigen voortreffelijke studie *Sociological Impressionism: A Reassessment of Georg Simmel's Social Theory* (1991, second edition) of, van de hand van dezelfde auteur, het synthetische maar trefzekere werkje *Georg Simmel* (1984) (14).

De in *Simmel on Culture* bijeengebrachte teksten werden in negen afdelingen gegroepeerd. Die indeling is, zoals ook Frisby in zijn inleiding benadrukt, enigszins arbitrair. De gebruikte systematiek is echter zeer verdedigbaar. Dat het boek bijvoorbeeld opent met vier meer algemene beschouwingen van Simmel over de notie cultuur ('Defining Culture'), gevolgd door vijf opstellen over de moderne cultuur ('Culture and Crisis'), ligt strikt logisch gezien voor de hand. De titel van de tweede sectie kan tevens erg pertinent heten. Simmel ontwaarde namelijk al in het laatste hoofdstuk van het in 1900 gepubliceerde *Philosophie des Geldes*, tevens het onmiskenbare vluchtpunt van dat boek, een toenemende kloof tussen objectieve en subjectieve cultuur. Los van Simmel hebben P. Berger en T. Luckmann naderhand alsnog met succes deze gedachte - waarover zo dadelijk meer - in de sociologie geïntroduceerd met hun bestseller *The Social Construction of Reality* (15). Het is overigens bijzonder vreemd dat, voor zover mij bekend, tot op heden niemand de parallellen heeft geanalyseerd tussen Simmels diagnose van de moderne cultuur enerzijds en de in veel algemenere termen gestelde dialectische sociologie van Berger/Luckmann anderzijds (de bekende trias externalisatie - objectivatie - internalisatie).

III.

In zijn diagnose van de moderniteit hanteert Simmel, zoals de in de eerste sectie van *Simmel on Culture* bijeengebrachte opstellen afdoende duidelijk maken, een zeer specifiek cultuurbegrip. Die notie verwijst in Simmels geschriften namelijk helemaal niet naar een specifiek domein, zoals moraal, religie of kunst. Cultuur is volgens Simmel, die in deze bij de Duits-Hegeliaanse traditie van *Bildung* aanknoopt, synoniem met individuele cultivering of persoonlijke ontwikkeling. Cultuurdiagnose komt daarom neer op de vraag in hoeverre de verschillende levenssferen ja dan nee bouwstenen aandragen om, zoals Simmel in het slothoofdstuk van *Philosophie des Geldes* schrijft, 'in de ontwikkeling het menselijk wezen over zijn natuurstand uit te tillen', dus om 'onze krachten of ons zijn tot ontwikkeling (te) brengen voorbij dat punt dat als het louter natuurlijke geldt' (16). Juist in dit verband maakt Simmel dan keer op keer het voor zijn visie op de moderniteit cruciale onderscheid tussen objectieve en subjectieve cultuur.

Door de mens voortgebrachte rechtsregels, objecten, kunstwerken, in geschriften neergeslagen denkbeelden, enzovoorts behoren per definitie tot de objectieve cultuur. Het menselijke vermogen om op een niet-natuurlijke wijze te denken of te begeren is er op een altijd specifieke manier in veruitwendigd of geobjectiveerd. Maar slaagt in een gegeven tijdperk het modale individu er ook in om deze objectieve cultuur te assimuleren en zo tot fundament van de eigen subjectieve cultuur te maken? Kan iedere persoon de in de diverse uitingen van objectieve cultuur neergeslagen menselijkheid subjectief actualiseren? In de moderniteit is dat volgens Simmels van langsom minder het geval. De objectieve cultuur overstijgt alleen al louter kwantitatief het vermogen tot subjectieve assimilatie. Er zijn bijvoorbeeld almaar meer boeken of kunstwerken, zodat de individuele mens niet langer in staat is om die zich op een zodanige wijze toe te eigenen dat de subjectiviteit erdoor wordt verrijkt. Er is kortom té veel objectieve cultuur: er zijn té veel mogelijkheden om deze of gene te worden.

Simmels gebruik van het onderscheid tussen objectieve en subjectieve cultuur herinnert, zoals gezegd, onwillekeurig aan Hegels uitlatingen over het verschil tussen objectieve en subjectieve geest in diens beruchte *Phenomenologie des Geistes*. Aldus bekeken komt 'het concept en de tragedie van de cultuur' of 'het conflict in de moderne cultuur' - dixit de hier vrij vertaalde titels van twee terzake cruciale, in de tweede sectie van *Simmel on Culture* opgenomen opstellen - eigenlijk neer op de stelling dat een dialectische synthese of 'absolute geest' onmogelijk is. Tegelijkertijd doet Simmels tijdsdiagnose uiteraard denken aan de analyse van 'de jonge (Hegeliaanse!) Marx' van het fenomeen van de vervreemding in de zogeheten '*Parijse Manuscripten*', die echter pas jaren na Simmels dood werden ontdekt en uitgegeven (17). Vervreemding is voor Marx synoniem aan het feit dat de modale arbeider-werknemer zich niet langer herkent in het nochtans zélf mede-gecreëerde product. Simmel veralgemeent deze vaststelling voor alle menselijke praktijken en komt zo in feite tot een nog meer pessimistische slotsom dan Marx.

Simmel gaf aan het moderne, door hem tragisch genoemde want als onoplosbaar beschouwde conflict tussen objectieve en subjectieve cultuur mettertijd uiteenlopende

invullingen (ik kom daar hierna nog kort op terug). Tegelijkertijd vormt dit theorema het sluitstuk van zijn beschouwingen over zowel het leven in de moderne metropolen als de verzakelijkende én bevrijdende rol van het geld (ook daarover later meer). In *Simmel on Culture* is aan deze beide thema's een aparte sectie gewijd. Onder de mischien al te marxistisch *angehauchte* titel 'Money and Commodity Culture' biedt het zevende deel van het boek een Engelse vertaling van drie cruciale opstellen over de culturele en maatschappelijke betekenis van het geldwezen. De eerste twee, 'On the Psychology of Money' (1889) en 'Money in Modern Culture' (1896), preluderen op de hoofdlijnen van het hier al meermaals genoemde hoofdwerk *Philosophie des Geldes* (1900, maar marginaal herzien in 1907) (18). Het derde opstel, 'The Berlin Trade Exhibition' (1896), illustreert daarentegen vooral Simmels *grandeur* als essayist. Mij is alvast geen opstel bekend dat in zo weinig woorden zo raak de visuele aantrekkingskracht van verleidelijk gepresenteerde koopwaren weet te penselen (wat Benjamin 'de fanatasmagorie van de waar' noemde).

'Spatial and Urban Culture', de vierde sectie van *Simmel on Culture*, herneemt onder meer het in de stadssociologie gecanoniseerde essay over 'The Metropolis and Mental Life' (1903). Wellicht is dit de meest bekende en vaakst geciteerde tekst van Simmel. Bekeken vanuit 's mans globale oeuvre komen in dit essay diverse lijnen samen. Om het bij de belangrijkste te houden: enerzijds onderstreept Simmel hier de rol van het geld voor de verzakelijking van de stedelijke verhoudingen, resulterend in specifieke psychologische houdingen als afstandelijkheid en geblaseerdheid; anderzijds beschrijft hij de moderne metropool ook als het symbool bij uitstek van de disjunctie tussen objectieve en subjectieve cultuur - als de plaats waar het té veel aan goederen of gedachten als het ware een ruimtelijke zichtbaarheid verkrijgt. Dat de ruimte een voor elke analyse van het sociale leven cruciaal gegeven is, benadrukt Simmel in het opstel dat deze sectie opent, 'The Sociology of Space'. Het wordt gesecondeerd door alweer een ander essayistisch kleinood, 'Bridge and Door', een indringende, zij het ook erg speculatief-associatieve beschouwing over de voor alle ruimtelijkheid beslissende distinctie tussen binnen en buiten: langs een deur kan men zowel binnen- als buitengaan, nu eens een privaat dan weer een *public (wo)men* worden.

IV.

Een bijzonder grote verdienste van *Simmel on Culture* is dat niet enkel de canonieke teksten over cultuur en moderniteit werden opgenomen. Integendeel, deze reader geeft hen die het Duits niet machtig zijn een veelzijdig beeld van een veelkantig denker-schrijver. Naast de al vermelde, nog enigszins voor de hand liggende secties zijn er gedeelten waarin opstellen van Simmel werden bijeengebracht over sociabiliteit en zintuiglijkheid ('Part III: Culture of Interaction'), over 'Fashion, Adornment and Style' (de vijfde sectie), en over vrije tijd ('Part VI: Leisure Culture', met onder meer het essayistische hoogstandje 'The Alpine Journey'). De slotdelen zijn gewijd aan cultuur en politiek enerzijds, aan cultuur en geloof anderzijds.

Voor de voorlaatste sectie, 'Politics of Culture', is interessant. Ze opent met een zelfs voor Simmels doen bijzonder rapsodische meditatie over de vele uitnodigende, meestal erotisch getinte ontspanningsmogelijkheden die elke moderne stad haar flaneurs en passanten biedt (*'Infelices Possidentes! (Unhappy Dwellers)'*). Daaronder vallen onder meer de exclusief voor mannen bedoelde darmes van al dan niet in uitstalramen gezeten prostituees. Over prostitutie gaat het juist in het volgende essay, 'Some Remarks on Prostitution in the Present and in Future'. Het is trouwens een van de weinige essays waarin de altijd tot een amoreel esthetiseren geneigde Simmel onomwonden positie neemt op grond van een functionalistisch aandoende argumentatie. Want 'there should be no illusions: as long as marriage exists, so prostitution will exist as well. Only with completely free love, where the contrast between legitimate and illegitimate has generally become untenable, will there no longer be a need for special people devoted to the sexual satisfaction of the masculine sex', aldus Simmel (p. 266). Met andere woorden, 'If, then, free love will not be universal, there will have to be a certain number of girls who carry out the functions of today's prostitutes. The objection that no more girls will be willing to do this if poverty did not compel them is obvious, though not completely sound. Strong social needs, after all, create functionaries for themselves, no matter what the cost. (...) But of course, the necessary precondition - and the only one under which prostitutes can exist in a humane society - is that the position of the prostitutes be elevated' (p. 267). Kortom, de volgens Simmel sociaal onontkoombare prostitutie mag naar zijn mening niet hand in hand gaan met een materiële en symbolische penaliserende van de betrokken meisjes en vrouwen. We stuiten hier overigens op een meer algemeen punt: Simmels meermaals betoonde belangstelling voor de maatschappelijke vormgeving van het man/vrouw-onderscheid (we komen daar hierna nog kort op terug). Dat Simmel inderdaad, anders dan zowat alle andere sociologische klassiekers, helemaal niet *gender blind* was, bewijst het afsluitende essay van deze sectie. Het is een meer algemene beschouwing over de positie van de vrouw in de hedendaagse maatschappij, geschreven naar aanleiding van een in 1896 gehouden vrouwencongres (19).

Door de thematisch ruime, veelzijdige selectie van teksten biedt *Simmel on Culture* zonder meer een hoogst representatieve, tevens gevarieerde kennismaking met Simmels beschouwingen over cultuur. Zelfs bij een oppervlakkige lectuur treft tevens meteen zowel de eigenzinnigheid als de actualiteit van Simmels denken. Men moet het als hedendaags socioloog dan wel voor lief nemen dat Simmel altijd hardop speculeert ('filosofeert'), nimmer een cijfertabel inlast, en nooit de eigen inzichten conceptualiseert of systematiseert. Die laatste karakteristiek heeft in Simmels werk echter een belangrijke ommekant. Wie conform de thans gangbare academische geplogenheden theoretiseert, poogt begrippen zo rigoureuus mogelijk te onderscheiden (of te definiëren). Simmels denken staat daarentegen niet in het teken van discriminerende distincties, wel van de gedachte dat ambivalentie of letterlijke dubbelzinnigheid ieder sociaal of cultureel fenomeen maakt tot wat het is: een fascinerend, tot reflectie uitnodigend gegeven.

Simmel observeert de hem omringende samenleving en cultuur wel degelijk in termen van onderscheidingen of binaire categorieën als, bijvoorbeeld, individueel/sociaal (20). Het is hem in de regel evenwel te doen om de altijd specifieke saamhorigheid

van, bij wijze van spreken, het enerzijds en het anderzijds, dus van de twee zijden die een onderscheid constitueren. Zijn interesse geldt kortom de feitelijke eenheid van wat het denken middels ingeburgerde distincties analytisch onderscheidt. Hiermee gaat Simmel in tegen wat de Amerikaanse socioloog D.N. Levine, daarin later bijgevallen door Z. Bauman, ooit treffend omschreef als 'the flight from ambiguity' die het moderne denken kenmerkt (21). Het is dan juist Simmels spreekwoordelijke grootheid dat hij haast nooit de twee zijden van een onderscheid naast elkaar zet maar die effectief samen probeert te houden. Vandaar de rapsodische, meer dan eens flitsende betoogtrant, die uiteraard in de - overigens voortreffelijke - Engelse vertalingen die in *Simmel on Culture* werden gebundeld niet altijd uit de verf komt; vandaar ook de nadruk op die weinige onderscheidingen die volgens Simmel daadwerkelijk beginnen te 'bifurceren', dus op een groeiende reële tegenstelling wijzen, zoals de al besproken distinctie tussen objectieve en subjectieve cultuur.

V.

Vooraf de uitgesproken essayistische teksten in *Simmel on Culture* offeren meerdere staaltjes van Simmels fijnzinnige aandacht voor de ambivalentie van sociale fenomenen. Een goed voorbeeld van Simmels neiging om die letterlijke tweezijdigheid gedurig te benadrukken, is de inleiding van het essay 'Adornment', dat handelt over de sociologische betekenis van het dragen van sieraden. Van bij de eerste regel beklemt toont hij dat er bij juwelen bepaald meer in het geding is dan alleen maar een drang om te plezieren: 'Man's desire to please his social environment contains two contradictory tendencies, in whose play and counterplay in general, the relations among individuals take their course. On the one hand, it contains kindness, a desire of the individual to give the other joy; but on the other hand, there is the wish for this joy and these "favours" to flow back to him, in the form of recognition and esteem, so that they be attributed to his personality as values. Indeed, this second need is so intensified that it militates against the altruism of wishing to please: by means of this pleasing, the individual desires to *distinguish* himself before others, and to be the object of an attention that others do not receive' (p. 206).

Het is een redenering die wel vaker bij Simmel opduikt als het over sociale verhoudingen gaat: mensen streven naar individualiteit, willen zich daarom van anderen onderscheiden, maar dan wel zonder die anderen voor het hoofd te stoten, ja liefst zelfs in harmonie met hen. In deze termen analyseert hij bijvoorbeeld ook het modefenomeen in het opstel 'The Philosophy of Fashion'. Hij beschouwt dat als een schoolvoorbeeld van het samengaan van distinctiviteit en imitatie enerzijds, van het streven naar individualiteit en sociale erkenning anderzijds. 'By reason of its distinctive inner structure', aldus Simmel, 'fashion furnishes a conspicuousness of the individual which is always looked upon as proper, no matter how extravagant its form of appearance or manner of expression may be: as long as it is fashionable it is protected

against those unpleasant reflections which the individual otherwise experiences when he or she becomes the object of attention' (p. 199).

In de overige opstellen hanteert Simmel meermaals andere onderscheidingen dan de distinctie individueel/sociaal om de dubbelzinnigheid of ambivalentie van het besproken fenomeen en, algemener, van de menselijke conditie te belichten. Het onderscheid tussen 's mensen individualistische en sociale natuur blijft echter wel altijd richtinggevend voor de ontvouwde gedachtelijnen (die in de beste essays effectief op melodielijnen gelijken: Simmel was een polyfoon denker-schrijver). Zo cirkelt het essay over 'Bridge and Door' aanvankelijk rond het onderscheid tussen afzondering en verbondenheid: de deur symboliseert de eerstgenoemde zijde, de brug de tweede kant van deze distinctie. Deze tegenstelling kenmerkt volgens Simmel echter ook het menselijke gebruik van de deur: ze is gesloten of ze wordt geopend. Van hieruit is het nog maar een kleine stap naar de stelling dat de deur de essentiële sociologische ambivalentie van het mens-zijn symboliseert. Want we streven zowel intimiteit als sociabiliteit na, we sluiten de deur voor anderen of we openen ze om onze soortgenoten te vervoegen. Vandaar de metafysisch getinte slotzinnen van 'Bridge and Door': '[The] human being is likewise the bordering creature who has no border. The enclosure of his or her domestic being by the door means, to be sure, that they have separated out a piece from the uninterrupted unity of natural being. But just as the formless limitation takes on a shape, its limitedness finds its significance and dignity only in that which the mobility of the door illustrates: in the possibility at any moment of stepping out of this limitation into freedom' (p. 174).

Gezien in het licht van de hedendaagse sociologie bezit Simmels tweezijdige gebruik van het verschil tussen individualiteit en sociabiliteit nog altijd een grote relevantie. Dat leert ons immers dat de overbekende strijd tussen wat A. Dawe in een klassiek opstel 'the two sociologies' noemde niet op een onvermijdelijk, laat staan een ontologisch verschil berust (22). Simmels werk bewijst keer op keer dat we niet hoeven te kiezen tussen een actor- en een sociale feiten-gerichte benadering of, in meer gepersonaliseerde termen, tussen Weber en Durkheim. Sociologische fenomenen zijn integendeel steeds dubbel geladen. Ze articuleren op een altijd specifieke wijze de eenheid van het verschil tussen Ego en Alter, individualiteit en sociabiliteit, egoïsme en altruïsme, enzovoorts. Deze ambivalentie is onontkoombaar, zo suggereert Simmel, omwille van de spreekwoordelijke dubbelnatuur van de participerende mensen. Die verdwijnen daarom als het ware nooit geheel en al in de interacties of instituties waaraan ze participeren. Steeds behouden ze een zekere mate van autonomie, die ze dan ja dan nee verder stileren met het oog op zoiets als een distinctieve persoonlijkheid. Juist daarom kunnen zowat alle menselijke fenomenen ook dubbelzijdig worden beschreven, onder referentie naar zowel hun uitgekristalliseerde, uiterlijk observeerbare sociale aspecten als de individueel-psychische dimensie of belevingskant (23).

VI.

Op de eerder al uitvoeriger beschreven vaststelling dat de internationale sociologische interesse voor het werk van Simmel tot aan het begin van de jaren tachtig op een laag pitje stond, vormt ons taalgebied in zekere zin een uitzondering. Niet dat Simmels geschriften zo spraakmakend waren - verre van zelfs. Maar door toedoen van vooral R.F. Beerling verschenen wel een aantal kernteksten in Nederlandse vertaling. De in 1969 gepubliceerde bundel *De sociologie van Georg Simmel* bood een mooie staalkaart van korte fragmenten uit zowel sociologische als (kunst)filosofische teksten (24). Enkele jaren later, in 1976, verscheen onder de titel *Een keuze uit het werk van Georg Simmel* een gedeeltelijke vertaling van Simmels *Soziologie* (25). Vervolgens viel er een lange stilte. Pas in 1990 zag onder impuls van J.M.M. De Valk een bloemlezing van integraal vertaalde opstellen van Simmel het licht, getiteld *Brug en deur. Filosofische essays* (26).

Tijdens de spreekwoordelijke sperperiode tussen de twee laatstgenoemde publicaties verscheen in 1982 de voor zover mij bekend tot voor kort enige Nederlandstalige boekpublicatie over Simmels ideeëngoed. Bedoeld is het proefschrift van A.M. Bevers, ondertussen hoogleraar kunstsociologie in Rotterdam, *Geometrie van de samenleving. Filosofie en sociologie in het werk van Georg Simmel* (27). Zoals de titel al aangeeft, gaat het om een voornamelijk epistemologisch georiënteerde, als zodanig trouwens erg verdienstelijke studie. Zovele jaren later heeft deze eenzame publicatie eindelijk het gezelschap gekregen van een tweede Nederlandstalig boek over Simmels werk. Anders dan de publicatie *Simmel on Culture* stemt de verschijning van *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* niet meteen vreugdevol. Het gaat namelijk om een in velerlei opzichten premature publicatie, en dat niettegenstaande het feit dat de auteur er naar eigen zeggen 'meer dan tien jaar geleden' mee begon (p. vii). De lezer(es) mag het mij dus niet ten kwade duiden dat in de nog volgende pagina's een heel andere toon dan hierboven zal worden aangeslagen. Met de al gepresenteerde inzichten werd overigens ook meteen een bodem gelegd voor de kritische opmerkingen die hierna zullen worden geformuleerd.

Waar het *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* in de eerste plaats aan mangelt is het in acht nemen van enkele minimale wetenschappelijke spelregels. Zo is de eindbibliografie erg slordig samengesteld en citeert Claes in het tweede hoofdstuk over 'De sociologie van Georg Simmel' zonder opgave van de specifieke titel uit een bundel van in het Engels vertaalde Simmel-opstellen (p. 10, noten 2 en 3). Aan de hand van deze gebrekkige verwijzing bestaat hij het dan zelfs om het in de rest van dit hoofdstuk over Simmels 'general sociology' te hebben. Onvergeeflijk voor een uitsluitend aan Simmel gewijde academische studie is echter vooral het simpele feit dat ze anno 1998 geen gebruikmaakt van de al voorhanden zijnde delen van de wetenschappelijk geredigeerde *Gesamtausgabe*. Omdat Claes daar zelf niet over rept, rijst zelfs het vermoeden dat hij niet eens van het bestaan ervan op de hoogte is. Het valt trouwens ook op dat Claes de recente hausse aan commentaren op Simmels oeuvre in het eerste, als inleiding bedoelde hoofdstuk wel vermeld, maar daar verder niets mee doet. Voor zover hij al naar anderen verwijst, gaat het stevast om oudere publicaties.

Dat de studies van Frisby e.a. voor het thema van het boek niet relevant zouden zijn, kan moeilijk worden volgehouden. Want *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* houdt zich helemaal niet aan het door de titel aangekondigde onderwerp.

Dit brengt mij bij een tweede algemene overweging: Claes' boek is bijzonder onevenwichtig. Kort gezegd doet de auteur iets heel anders dan zowel de titel als het 'Woord vooraf' van *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* belooft. Volgens het voorwoord was het niet de bedoeling 'om Simmel uitgebreid te bekritisieren, noch om hem en zijn werk in een brede intellectuele en historische context te plaatsen, noch om hem voor te stellen als voorloper van de postmodernen. Wat ik wel tracht te doen is Simmels immens uitgebreide arbeid te systematiseren vanuit een centraal thema van de hedendaagse ethiek - het thema van de plichtenconflicten - en het resultaat hiervan op een zo bevattelijke wijze te presenteren' (pp. vii-viii). Een blik op de inhoudstafel volstaat om zich ervan te vergewissen dat de auteur zich helemaal niet aan deze zelf gestelde opdracht houdt. Eigenlijk behandelt enkel het vierde hoofdstuk ('De plichtenconflicten', pp. 39-69) het aangekondigde thema op de verwachte wijze. De daaraan voorafgaande beschouwingen over Simmels sociologieopvatting en diens inzichten aangaande individuele en sociale differentiatie zijn legitiem daar het vierde hoofdstuk er bij aanknoopt. In de resterende delen, die zowat de helft van het boek beslaan en gaan over Simmels geldtheorie (hoofdstuk 5), diens stadssociologie (hoofdstuk 6) en moderniteitsdiagnose (hoofdstuk 7: 'De tragedie van de cultuur'), ontbreekt het evenwel aan dwarsverbindingen met de thematiek van de plichtenconflicten. Ton Bevers heeft dan ook overschot van gelijk als hij in zijn recensie van *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* opmerkt dat, niettegenstaande het belangwekkende van Simmels cultuur- en stadssociologie, 'de auteur zich er te veel door laat meeslepen, waardoor het verband met zijn eigenlijke onderwerp - het conflict der plichten - voortdurend uit het zicht dreigt te verdwijnen' (28).

Alles welbeschouwd heeft Claes een boek geschreven dat tussen schip en wal valt. Enerzijds is hij er helemaal niet in gelukt om Simmels oeuvre vanuit één enkel thema op een tegelijk selectieve en systematische wijze te doorkruisen. Anderzijds biedt deze publicatie ook geen handzaam, laat staan oorspronkelijk overzicht van diens werk. De hoofdstukken waarin het gaat over Simmels inzichten over het geld, over het grootstedse leven en over de kloof tussen objectieve en subjectieve cultuur blinken inderdaad niet uit in originaliteit. Bevers slaat alweer spijkers met koppen als hij fijntjes opmerkt dat 'hele stukken tekst lijken op uitsneden van Simmels boeken en artikelen. Dat je als lezer desalniettemin gaandeweg meer geboeid raakt, is eerlijk gezegd niet zozeer de verdienste van Claes, maar vooral van de socioloog/filosoof Georg Simmel' (29).

VII.

Wie *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* heeft gelezen en vervolgens bijvoorbeeld op *Simmel on Culture* overstapt, komt in een heel andere wereld terecht.

Het eerste geschrift laat immers tenaauwerdood vermoeden dat Simmel een uiterst productief en begenadigd essayist was. Claes besteedt namelijk haast uitsluitend aandacht aan 's mans meest tractaat-achtige publicaties (Simmels meest succesvolle opstellenbundel, *Philosophische Kultur*, wordt in de bibliografie niet eens vermeld). Deze impliciete maar tegelijk uitgesproken preferentie tegen Simmel-de-essayist valt in geen enkel opzicht te billijken, alleen al niet omdat ook de hoofdwerken als *Philosophie des Geldes* of *Soziologie* ettelijke excursies boordevol gedachteassociaties bevatten. Claes snijdt die als het ware weg uit de besproken werken en besteedt ook voor het overige haast geen aandacht aan Simmels kortere opstellen. Deze reductio-nistische aanpak levert - om in de sfeer van de chirurgie te blijven - een wel heel levenloos corpus op als de weerhouden tekstdelen ook nog eens keer op keer worden geschematiseerd. Vanuit pedagogisch oogpunt moge tegen overzichtelijke schema's weinig zijn in te brengen. In het geval van Simmel doet zo'n werkwijze echter niet enkel onrecht aan de semantische rijkdom en het polyfone karakter van de geanalyseerde teksten. Ze negeert ook een essentieel kenmerk van Simmels denktrant: ze gaat noodzakelijk voorbij aan de hiervoor beschreven nadruk op ambivalentie en dubbelzinnigheid. Claes' schematiserende benadering miskent kortom noodzakelijkerwijs dat Simmels werk in het teken staat van het streven om a-schematisch, tweezijdig te denken.

'Stripped to the bones' - zo oogt de presentatie van Simmels rijke oeuvre in *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit*. Dat blijkt al van bij de aanvang van het boek. Het tweede hoofdstuk, gewijd aan Simmels sociologie, beperkt zich in het kielzog van de ondertussen nochtans afdoende bekritiseerde Amerikaanse receptie uit de onmiddellijke naoorlogse periode tot de meer algemene opstellen terzake. De samenvatting daarvan in 'Schema 1: Analyseniveaus bij Simmel' (p. 18) suggereert ook, net als het hele boek trouwens, dat er in Simmels sociologie-opvatting geen verschuivingen vallen vast te stellen. Dat is, zoals onder meer David Frisby meermaals heeft laten zien, pertinent onjuist. Meer algemeen geldt dat Claes' behandeling van Simmels werk als een oeuvre uit één stuk volstrekt onhoudbaar is.

Er bestaat thans binnen de internationale literatuur een relatief grote eenstemmigheid over het feit dat Simmel na de publicatie van *Soziologie* in 1908 zijn aandacht hoe langer hoe meer naar het domein van de filosofie enerzijds, dat van de esthetiek anderzijds verlegde. Zo publiceerde hij in 1910 het boek *Hauptprobleme der Philosophie*, een jaar later gevolgd door de essaybundel *Philosophische Kultur*. Weer twee jaar later, in 1913, verscheen de studie *Goethe*, in 1916 gecompleteerd met een werk over *Rembrandt*. Tijdens zijn stervensjaar - Simmel overleed op 26 september 1918 aan leverkanker - zagen *Der Konflikt in der modernen Kultur* en *Lebensanschauung. Vier Metaphysische Kapitel* het licht. Beide boeken documenteren op een onmiskenbare wijze de almaar toenemende affiniteit van 'de late Simmel' met een deels op Nietzsche teruggaande, deels bij Bergson aanknopende vitalistische levensfilosofie. Claes bestrijdt impliciet het bestaan van deze ontwikkelingsgang, maar geeft daar nergens argumenten voor. Of moet de volgende passage, overigens zowat de enige waarin hij alsnog even expliciet stilstaat bij deze voor elke Simmel-studie cruciale problematiek, misschien alsnog voor beargumenteerd doorgaan? - 'Sommigen plaatsen wel een breuk in de werken van Simmel omstreeks 1910. Ervoor zou hij meer

socioloog geweest zijn, erna meer metafysicus en filosoof, met als culminatiepunt de in 1918 verschenen *Lebensanschauung*. Maar ik meen (sic! - RL) dat dit eerder accentverschillen zijn, en misschien ook de uiting van de wens van Simmels om naar het eind van zijn leven toch, na al het kritische werk dat hij reeds geleverd had, ook iets positief bij te dragen (nogmaals sic! - RL)' (p. 39).

Alles welbeschouwd doet *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* hoogst anachronistisch aan. In een tijd waarin de verschillende vormen van tekststudie, mede onder invloed van J. Derrida, P. de Man en andere deconstructivisten, de aandacht voor tekstuele verschillen en semantische heterogeniteit hoog in het vaandel voert, presteert T. Claes het om zonder enig ernstig argument een homogeniserende interpretatie van Simmels centrale inzichten te publiceren. Zo stapt hij in het slot hoofdstuk over 'De tragedie van de cultuur' gezwind over de nochtans moeilijk negeerbare verschuivingen in Simmels moderniteitsdiagnose. Tussen het slothoofdstuk van *Philosophie des Geldes* (1900) over de moderne levensstijl en - om terug te keren naar de in *Simmel on Culture* in Engelse vertaling opgenomen essays - 'The Concept and Tragedy of Culture' (1911) en 'The Conflict of Modern Culture' (1918) bestaan inderdaad serieuze verschillen. Meer bepaald verandert door Simmels draairichting levensfilosofie in het laatstgenoemde opstel de kloof tussen objectieve en subjectieve cultuur in een heel wat principiëler conflict tussen vorm en leven. De zogeheten tragedie van de moderne cultuur is nu niet alleen maar het gevolg van een teveel aan objectieve cultuurproducten dat individuele subjecten niet langer kunnen assimileren. In het geding lijkt veeleer een altijd gegeven, nimmer écht oplosbaar conflict tussen gefixeerde vormen en levensdrang of, in sociologische termen, tussen institutionalisering en individuele expressie. Of zoals Frisby in de inleiding tot *Simmel on Culture* terecht over 'The conflict of moderne culture' opmerkt: 'Simmel deepens the conflict between subjective and objective culture into one between life and form, in which life creates forms that increasingly lose their meaning for the human subject. The result is the search for expressions of life that seek to avoid this loss by bestowing meaning upon the immediacy of life itself' (p. 7). Zoveel zin voor nochtans weinig complexe, meteen in het oog springende verschuivingen is de auteur van *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* blijkbaar niet gegeven. Claes doet het integendeel voorkomen alsof Simmel in zijn tijdsdiagnoses altijd weer opnieuw hetzelfde verhaal heeft verteld.

VIII.

Met het boek van Claes is nog veel meer mis. Zo had ik van een in Simmels moraalfilosofie geïnteresseerde auteur veel meer aandacht verwacht voor de achterliggende mensopvatting van de in *Philosophie des Geldes* uitvoerig beargumenteerde samenhang tussen monetarisering en subjectivering. Claes besteedt daar wel degelijk de nodige pagina's aan, maar volstaat met een selectieve parafrase (pp. 110-120), vergezeld van - alweer - een schema (p. 114).

In de visie van Simmel is geld een mogelijkheidswaarde van individuele vrijheid. De met de toenemende macht van het geldwezen samenhangende verzakelijking van de menselijke verhoudingen bewerkstelligt daarom een groeiende persoonlijke autonomie. Deze op het eerste gezicht vreemde gedachte heeft alles te maken met het door Simmel gehanteerde vrijheidsbegrip. Dat draagt een specifiek, tevens uitgesproken sociologisch stempel, wat Claes in zijn loutere parafrase volledig over het hoofd ziet. Persoonlijke vrijheid is volgens Simmel namelijk niet synoniem met een totale onafhankelijkheid van anderen, laat staan met een volstreekte afwezigheid van sociale relaties. 'De individuele vrijheid is geen zuiver innerlijke kwaliteit van een geïsoleerd subject, maar een correlaat', en wel van 'een heel bepaalde verhouding tot anderen', aldus Simmel in *Philosophie des Geldes* (30). Simmel doelt meer bepaald op als anoniem of onpersoonlijk ingeschatte sociale contacten. In dergelijke verhoudingen is de eigen subjectiviteit of innerlijkheid niet geïnvolveerd. Men heeft wel een relatie met een of meerdere anderen, maar het 'zelf' of de persoonlijkheid wordt er tenauwerdood door geraakt. En juist in deze 'innerlijke onafhankelijkheid, het gevoel van een individueel op zichzelf bestaan', onderkent Simmel de harde kern van iedere vorm van individuele vrijheid (31).

Simmels sociologisch georiënteerde vrijheidsbegrip stoelt dus op een romantisch aandoende mensvisie: het volle gewicht valt op 's mensen innerlijkheid of zieleleven. Alleen op grond daarvan kan Simmel in *Philosophie des Geldes* keer op keer concluderen dat een toenemende monetaarisering en verzakelijking van de sociale verhoudingen enerzijds, een stijgend subjectivisme anderzijds, zich als twee zijden van éénzelfde medaille verhouden. Het is in dit verband niet onbelangrijk dat Simmel in *Philosophie des Geldes*, maar nog veel meer in andere geschriften, erg vaak de uitdrukking 'ziel' bezigt. Het is de menselijke ziel die zich in een volledig gemonetariseerde kapitalistische economie als het ware van het sociale emancipeert. Juist omdat Simmel de ziel ook als de kern van iedere persoonlijkheid beschouwt, is naar zijn mening een groeiende verinnerlijking ten gevolge van een stijgende verzakelijking en, daarmee samenhangend, een toenemende tussenmenselijke gereserveerdheid ook daadwerkelijk synoniem met méér vrijheid. Claes' veronachtzaming van dit ondertussen al lang niet meer onproblematische, laat staan dominante mensbeeld maakt dat *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* een cruciale premisse van héél Simmels oeuvre onverlet laat. Het boek gaat er vanuit dat het menselijke subject waarover Simmel het heeft identiek is met wat u en ik als zodanig beschouwen. Dat is dus helemaal niet het geval. Het betreft hier overigens ook, wat trouwens voor de hand ligt, een voor Simmels moraalfilosofie kardinale kwestie.

Nu had Simmel zoals gezegd wel degelijk oog voor het bestaan van - lapidair gesteld - mannelijke en vrouwelijke zielen. Ook de relevantie van dit onderscheid voor elke interpretatie van Simmels werk ontgaat Claes volledig. Nochtans raakt het direct aan het thema van de plichtenconflicten. Enigszins vereenvoudigend geformuleerd vloeien die volgens Simmels voort uit de voor de moderniteit kenmerkende tendens richting sociale differentiatie. Steeds meer mensen maken van onderling steeds meer verschillende groeperingen of sociale milieus deel uit. Ze zien zich daarom geconfronteerd met heel uiteenlopende morele eisen, met - in de thans gangbare sociologische taal - divergerende verwachtingen of conflicterende rollen. In de visie van Sim-

mel hebben mannen echter veel meer moeite met deze gang van zaken dan vrouwen. Want niet alleen krijgen mannen omwille van hun meer uitgesproken publieke leven beduidend méér met uiteenlopende sociaal-morele eisen te maken. Anders dan vrouwen zijn ze volgens Simmel ook van nature uit meer vatbaar voor differentiatie, en dus ook voor plictenconflicten. Om dezelfde reden brengt naar de mening van Simmel het tragische karakter van de moderne cultuur, dus de kloof tussen objectieve en subjectieve cultuur, in de eerste plaats het mannelijke bevolkingsdeel in de problemen (32). Op dit punt verschilt overigens de in meer algemene termen gestelde moderniteitsdiagnose van Simmel beduidend van diens opstellen over het man/vrouwonderscheid. Dat Claes daar in *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* nergens oog voor heeft, moge in het licht van de recente commentaren terzake bepaald verwonderen (33). Of kent hij die soms niet?

Claes besluit zijn studie met een naar eigen zeggen 'globaliserende interpretatie' aan de hand van alweer een nieuw schema (p. 155). In nuce komt die neer op het poneren van een drie-fasenmodel. Dat suppleteert de door Simmel gemaakte onderscheidingen tussen vroeger en nu, traditionele en moderne samenleving, eenvormige en gedifferentieerde cultuur, met de verder niet beargumenteerde mogelijkheid van een dialectische synthese. Of zoals het kwestieuze schema luidt: van 'gesloten eenheid door ontvouwde veelheid naar ontvouwde eenheid'. Claes lijkt ook zelf wel te beseffen dat deze quasi-Hegeliaanse speculatie indruist tegen Simmels nadruk op het tragische want onoverwinnlijke karakter van de kloof tussen objectieve en subjectieve cultuur of tussen onderling conflicterende morele eisen en het contingente karakter van elke individuele beslissing om zich tot dit-en-geen-ander-moeten (Sollen) te verplichten. Vandaar wellicht de vele vraagtekens in de derde, als synthetisch bedoelde kolom van het betreffende schema.

De aan het slot van *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* ontvouwde beschouwingen vallen simpelweg uit de lucht. Ze belichten zo nogmaals het hoogst problematische, in meerdere opzichten onvoldragen karakter van dit boek. Want ze doen het voorkomen alsof dat in extremis een algemene interpretatie van Simmels werk wil voorleggen, en dat niettegenstaande de zowel in de titel als in het voorwoord en de inleiding beklemtoonde thematische beperking. Dit wellicht beter ongepubliceerd gebleven geschrift bewijst zo aan het einde wat het van meet af aan is: een tussen twee stoelen vallende tekst die, gemeten aan de huidige stand van zaken in het Simmel-commentaar, in alle opzichten ondermaats moet heten. Dat is, toegegeven, een hard oordeel. Om het te toetsen, volstaat het echter om *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit* effectief voor of na *Simmel on Culture* te lezen - wat voor het schrijven van dit 'review essay' dan ook werd gedaan.

VOETNOTEN

- (1) 'Aus Georg Simmels nachgelassenem Tagebuch', in *Logos*, 1919 (8), p. 121.

-
- (2) R.F. Beerling, 'Georg Simmel (1858-1918)', in L. Rademaker en E. Petersma (red.), *Hoofdfiguren uit de sociologie 1/Klassieken*, Utrecht/Antwerpen, Het Spectrum, 1974, pp. 93-94.
- (3) Zie in dit verband D.N. Levine, E.B. Carter, en E.M. Gorman, 'Simmel's Influence on American Sociology', in H. Böhringer en K. Gründer (eds), *Soziologie um die Jahrhundertwende: Georg Simmel*, Frankfurt, Klosterman, 1976, pp. 175-228. De belangrijkste teksten terzake zijn gebundeld in L. Ray (ed.), *Formal Sociology: The Sociology of Georg Simmel*, Aldershot, Elgar, 1991.
- (4) De *Gesamtausgabe* van Simmels geschriften staat onder de redactionele leiding van O. Rammstedt en verschijnt bij uitgeverij Suhrkamp (Frankfurt). Belangwekkende recent verschenen opstellenbundels en studies in boekvorm over Simmels werk zijn, naast de zonet genoemde (in alfabetische volgorde) H.J. Dahme en O. Rammstedt (Hrsg.), *Georg Simmel und die Moderne*, Frankfurt, Suhrkamp, 1984; D. Frisby, *Georg Simmel*, London/Tavistock, Chicester/Ellis Horwood, 1984; D. Frisby, *Sociological Impressionism: A Reassessment of Georg Simmel's Social Theory*, London/New York, Routledge, 1991 (second ed.); D. Frisby en K.C. Köhnke (Hrsg.), *Materialien zur Philosophie des Geldes*, Frankfurt, Suhrkamp, 1991; D. Frisby, *Simmel and Since. Essays on Georg Simmel's Social Theory*, London/New York, Routledge, 1992; W. Jung, *Georg Simmel zur Einführung*, Hamburg, Junius, 1990; M. Kaern, B. Phillips en R. Cohen (eds.), *Georg Simmel and Contemporary Sociology*, Dordrecht, Kluwer, 1990; J. Kintzee en P. Schneider (eds.), *Georg Simmels Philosophie des Geldes*, Frankfurt, Hain, 1993; K.C. Köhnke, *Der junge Simmel - in Theoriebeziehungen und sozialen Bewegungen*, Frankfurt, Suhrkamp, 1996; F. Leger, *La pensée de Georg Simmel*, Paris, Kim, 1989; G. Poggi, *Money and the Modern Mind: Georg Simmel's "Philosophy of Money"*, Berkeley, University of California Press, 1993; O. Rammstedt (Hrsg.), *Simmel und die frühen Soziologen*, Frankfurt, Suhrkamp, 1988; P. Von Flotow, *Geld, Wirtschaft und Gesellschaft: Georg Simmels "Philosophie des Geldes"*, Frankfurt, Suhrkamp, 1995; P. Watier (ed.), *Georg Simmel. La sociologie et l'expérience du monde moderne*, Paris, Méridiens Klincksieck, 1986. Voorts verdient hier ook het door D. Frisby samengestelde Simmel-nummer van *Theory, Culture & Society* (1991 (8), 3) een aparte vermelding. Diezelfde Simmel-kenner stelde ook een voor de Simmel-studie onmisbare driedelige reader samen, met vaak moeilijk vindbare basiscommentaren: D. Frisby (ed.), *Georg Simmel. Critical Assessments*, London/New York, Routledge, 1994, 3 vols.
- (5) Zie *inter alia* J. Baudrillard, *La société de consommation*, Paris, Gallimard, 1970; G. Vattimo, *The End of Modernity*, Oxford, Polity Press, 1988; D. Harvey, *The Condition of Postmodernity*, Oxford, Blackwell, 1989; en S. Lash, *The Sociology of Postmodernism*, London, Routledge, 1990.
- (6) Vgl. R. Laermans, "'La rêveuse sociologie qui est la mienne...'" Over de 'sens-communologie' van Michel Maffesoli', in *Krisis. Tijdschrift voor Filosofie*, 1993, 13 (4), pp. 20-30.

-
- (7) Vgl. L. De Cauter, *De archeologie van de kick*, Amsterdam/Leuven, De Balie/Van Halewyck, 1995. In deze overwegend door W. Benjamin geïnspireerde opstellenbundel wordt af en toe wel degelijk op Simmel teruggegrepen. Dat geldt ook voor de indrukwekkende, door veel empirisch enquête-materiaal gestaafde tijdsdiagnose van G. Schulze, *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*, Frankfurt/New York, Campus, 1992.
- (8) Indicatief voor de alweer overwaaierende Benjamin-*Welle* zijn de talloze commentaar-studies die sinds het begin van de jaren tachtig verschenen zijn en, wat het Nederlands taalgebied betreft, de vijf boeknummers van het *Benjamin Journaal* die de Historische Uitgeverij (Groningen) tussen 1992 en 1998 bezorgde.
- (9) D. Frisby, *Fragments of Modernity*, Oxford/Cambridge (Mass.), Polity Press/MIT Press, 1986.
- (10) W. Benjamin, *Das Passagen-Werk*, Frankfurt, Suhrkamp, 1983 (2 Bde). Vgl. H. Wisman (red.), *Walter Benjamin et Paris. Colloque international 27-29 juin 1983*, Paris, Cerf, 1986 en vooral S. Buck Morss, *The Dialectics of Seeing. Walter Benjamin and the Arcades Project*, Cambridge (Mass.), MIT Press, 1989. Een bijzonder consistente 'plaatsing' van het *Passagen-Werk* binnen Benjamins globale oeuvre biedt het proefschrift van L. De Cauter, *De dwerg in de schaakautomaat. Benjamins verborgen leer*, K.U.Leuven, Hoger Instituut voor Wijsbegeerte, 1996. Van deze prachtige studie verschijnt binnenkort een bewerkte handelseditie bij uitgeverij Sun (Nijmegen).
- (11) Zie *inter alia* C. Jencks (ed.), *What is Post-Modernism?*, London, Academy Press, 1986; F. Jameson, *Postmodernism, or the Cultural Logic of Late Capitalism*, London/New York, Verso, 1991; en S. Seidman (ed.), *The Postmodern Turn. New Perspectives on Social Theory*, Cambridge, Cambridge University Press, 1994.
- (12) J.F. Lyotard, *La condition postmoderne. Rapport sur le savoir*, Paris, Minit, 1979. Vgl. van dezelfde auteur *Le postmoderne expliqué aux enfants*, Paris, Galilée, 1986.
- (13) N. Luhmann, *Beobachtungen der Moderne*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1992, pp. 42-49. Vgl. van dezelfde auteur 'Why Does Society Describe Itself as Postmodern?', in *Cultural Critique*, 1995, 30, pp. 172-186. Voor een meer algemene situering van Luhmanns sociale systeemtheorie en maatschappijdiagnose binnen de context van het modernisme/postmodernisme-debat, zie R. Laermans en G. Verschraegen, 'Een postmoderne theorie van de moderne samenleving? Over het werk van Niklas Luhmann', in *Krisis. Tijdschrift voor Filosofie*, 1998, (18), 4, pp. 5-20.
- (14) Voor nadere bibliografische referenties van de genoemde boeken, zie noot 4.
- (15) P. Berger en T. Luckmann, *The Social Construction of Reality*, New York, Doubleday and Co, 1966.

-
- (16) G. Simmel, *Philosophie des Geldes* (hrsg. von D. Frisby en K.C. Köhnke), Suhrkamp, Frankfurt, 1989, p. 619 (deze pocketuitgave is identiek met Band 6 van de *Gesamtausgabe* van Simmels werk). Voor een globale situering van dit boek, zie R. Laermans, 'De moderne mens in de greep van het geldwezen: Georg Simmels *Philosophie des Geldes* (1900)', in K. Boey, A. Cools, J. Leilich en E. Oger (red.), *Ex Libris van de filosofie in de 20ste eeuw. Deel 1: Van 1900 tot 1950*, Leuven/Apeldoorn, Acco, 1997, pp. 35-51.
- (17) Vergelijkingen tussen Simmels opvattingen over 'de tragedie van de (moderne) cultuur' en Marx' analyse van het kapitalisme, komen in zowat alle secundaire besprekingen van Simmels *Philosophie des Geldes* voor. We verwijzen de geïnteresseerde lezer dan ook naar de in de noot 4 vermelde verzamelwerken over dit boek. Voor een meer algemene vergelijking, waarin terecht ook het werk van M. Weber wordt betrokken, zie F. Pohlmann, *Individualität, Geld und Rationalität. Georg Simmel zwischen Karl Marx und Max Weber*, Stuttgart, Enke, 1983. Over de hier niet nader gethematiseerde verhouding tussen de inzichten van Simmel en Weber, die overigens elkaars werk persoonlijk erg waardeerden, zie behalve de studie van Pohlmann ook de bijdragen van B. Nedelmann, D.N. Levine, D. Frisby, J. Dahme en O. Rammstedt in de al vermelde bundel geredigeerd door O. Rammstedt, *Simmel und die frühen Soziologen*.
- (18) De relatie tussen de genoemde essays en *Philosophie des Geldes* wordt minitieuus uitgeklaard in het nawoord van D. Frisby tot de in 1990 verschenen Engelse hervertaling van dat boek. Zie D. Frisby, 'Afterword: The Constitution of the Text', in G. Simmel, *The Philosophy of Money* (ed. by D. Frisby), London/New York, Routledge, 1990, pp. 513-534 (second, enlarged edition).
- (19) Zowel in het Engels als het Duits werd Simmels interesse voor 'het vrouwen-vraagstuk' al afdoende gedocumenteerd. Zie Guy Oakes (ed.), *Georg Simmel: On Women, Sexuality and Love*, New Haven, Yale University Press en G. Simmel, *Schriften zur Philosophie und Soziologie der Geschlechter* (hrsg. von H.J. Dahme und K. Christian Köhnke), Frankfurt, Suhrkamp, 1985.
- (20) Onze nadruk op het belang van onderscheidingen of distincties voor theoretische of analytische uitspraken wordt geïnspireerd door de algemene observatietheorie die G. Spencer Brown heeft uitgetekend in *Laws of Form*, London, Allen & Unwin, 1969. Diens vormenlogica kon vooral door toedoen van N. Luhmann, die zijn sociale systeemtheorie van langsom meer in termen van onderscheidingen heeft gepresenteerd, op een hernieuwde belangstelling rekenen. Zie *inter alia* N. Luhmann, *Die Wissenschaft der Gesellschaft*, Frankfurt, Suhrkamp, 1990 en - vooral - de twee door D. Baecker geredigeerde opstellenbundels *Kalkül der Form* en *Probleme der Form* (beide in 1993 verschenen bij Suhrkamp, Frankfurt).
- (21) D.N. Levine, *The Flight from Ambiguity*, Chicago, University of Chicago Press, 1985 en Z. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Cambridge, Polity Press, 1990.

-
- (22) A. Dawe, 'The Two Sociologies', in *British Journal of Sociology*, 1970, 21 (2), pp. 207-218.
- (23) Terzijde weze hier opgemerkt dat bijvoorbeeld de hedendaagse sociale systeemtheorie à la Luhmann het onderscheid sociaal/psychisch radicaliseert. In deze visie zijn sociale en psychische systemen immers eigenstandige, wederzijds gesloten zelfreferentiële systemen; conform de Luhmanniaanse orthodoxie heeft de sociologie uitsluitend met het functioneren van sociale systemen te maken. Het is echter in principe wel degelijk mogelijk om op grond van de onderscheiden systeemreferenties sociaal/psychisch dubbele beschrijvingen aan te maken. Onder meer de systeemtheoreticus Peter Fuchs is daar bijzonder sterk in (zie bij voorbeeld P. Fuchs, *Die Umschrift. Zwei kommunikationstheoretische Studien: "japanische Kommunikation" und "Autismus"*, Frankfurt, Suhrkamp, 1995). Uiteraard valt binnen de systeemtheorie wel het ontologisch-humanistische fundament weg onder Simmels impliciete pleidooi voor letterlijk dubbelzinnige analyses. Vgl. verder R. Laermans, *Communicatie zonder mensen. Een systeemtheoretische inleiding in de sociologie*, Amsterdam/Meppel, Boom, 1999 (in press).
- (24) *De sociologie van Georg Simmel*, De Bussy, Amsterdam, 1969.
- (25) *Een keuze uit het werk van Georg Simmel*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1976.
- (26) *Brug en deur. Filosofische essays*, Kok Agora, Kampen, 1990.
- (27) A.M. Bevers, *Geometrie van de samenleving. Filosofie en sociologie in het werk van Georg Simmel*, Van Loghum Slaterus, Deventer, 1982.
- (28) T. Bevers, 'Was soll Simmel?', in *Krisis. Tijdschrift voor Filosofie*, 1998, (18), 4, p. 100.
- (29) *Ibid.*
- (30) G. Simmel, *Philosophie des Geldes*, p. 397
- (31) *Ibid.*
- (32) Vgl. de opstellen in de in noot 19 vermelde bundels.
- (33) Vgl. S. Vromen, 'Georg Simmel and the cultural dilemma of women', in *History of European Ideas*, 1987, (8), pp. 563-579 en L. van Vucht Tijssen, 'Women and objective culture', in *Theory, Culture & Society*, 1991, 8, (3), pp. 203-218.

Besproken boeken:

David Frisby en Mike Featherstone (eds.), *Simmel on Culture. Selected Writings*. London, Sage (reeks 'Theory, Culture and Society'), 1997, 302pp.

Tom Claes, *Georg Simmel. Moraalfilosoof van de moderniteit*. Assen, Van Gorcum, 1998, 178pp.

